ISSN 2654-2366

Archive

Archive Offprint

ARCHIVE

Open Access Scientific Journal

ISSN 2654-2366

Volume 1 – 2005 Offprint

Volume No: Archive Volume 1, 2005
Editor: K. Kalogeropoulos
Date: November 03, 2005

Παραπομπή ως: Καλογερόπουλος, Κ. (2005). Η εκπαίδευση στην αρχαία Ελλάδα: Από τις πηγές. *Archive*, 1, σσ. 19-26 DOI: 10.5281/zenodo.4533016

Η εκπαίδευση στην αρχαία Ελλάδα: Από τις πηγές

Λέξεις-κλειδιά: *αρχαία Αθήνα*, *αρχαία Ελλάδα*, *αρχαία Κρήτη*, *αρχαία Σπάρτη*, *εκπαίδευση*

Κ. Καλογερόπουλος Δρ. Πανεπιστημίου Αιγαίου:

Abstract

Greece was one of the educators of the world, in a way that even Pericles did not dare to imagine. The intellectual, aesthetic and political achievements of classical Greece have fascinated scholars of Western culture for centuries. The already vast bibliography continues to grow and a full understanding of Greek culture requires a painstaking study of its different aspects. One of these aspects is education, which is inextricably linked to any kind of cultural development. Undoubtedly, it is known that education in ancient Greece greatly influenced the development of a dynamic cultural continuum, which connects the past with the future, extended to the European continent and its possessions and is known today by the general term “western civilization”.

Η Ελλάδα υπήρξε ένας από τους εκπαιδευτές του κόσμου, με τρόπο που ακόμη και ο Περικλής δεν τόλμησε να φανταστεί. Τα διανοητικά, αισθητικά και πολιτικά επιτεύγματα της κλασικής Ελλάδας μαγεύουν εδώ και αιώνες τους μελετητές του δυτικού πολιτισμού. Η ήδη αχανής βιβλιογραφία συνεχίζει να αυξάνεται και η πλήρης κατανόηση του ελληνικού πολιτισμού απαιτεί κοπιαστική μελέτη των διαφορετικών του όψεων. Μία από αυτές τις όψεις είναι η εκπαίδευση, η οποία συνδέεται άρρηκτα με κάθε είδους πολιτισμική ανάπτυξη. Αναμφίβολα, είναι γνωστό πως η εκπαίδευση στην αρχαία Ελλάδα επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την ανάπτυξη ενός δυναμικού πολιτιστικού συνεχούς, που συνδέει το παρελθόν με το μέλλον, επεκτάθηκε στην ευρωπαϊκή ήπειρο και τις κτήσεις της και είναι γνωστό σήμερα με το γενικό όρο «δυτικός πολιτισμός».

Ωστόσο, οποιαδήποτε μελέτη των επιδράσεων της αρχαίας ελληνικής εκπαίδευσης στο σύγχρονο κόσμο απαιτεί γνώση του ίδιου του αντικείμενου της εκπαίδευσης, έτσι όπως αναπτύχθηκε στις διαφορετικές πόλεις-κράτη της ελληνικής επικράτειας. Στο συγκεκριμένο άρθρο, λοιπόν, θα προσπαθήσουμε -έστω και συνοπτικά εξαιτίας του περιορισμένου χώρου- να δούμε πώς γινόταν η εκπαίδευση καταρχήν στη Σπάρτη και την Κρήτη και κατόπιν στην Αθήνα, καθώς το παράδειγμα των Αθηνών μιμήθηκε σχεδόν όλη η υπόλοιπη Ελλάδα.

Η Εκπαίδευση στη Σπάρτη και την Κρήτη

Σύμφωνα με τον μύθο ο Σκύθης Ανάχαρσις, επιστρέφοντας από τα ταξίδια του, αναφέρει πως οι Σπαρτιάτες ήταν ο μόνος ελληνικός λαός με τον οποίο κατόρθωσε να συζητήσει λογικά, γιατί μόνον αυτός είχε το χρόνο να είναι σοφός. Παρόλες τις αντιρρήσεις του Ηρόδοτου[1], φαίνεται πως οι Σπαρτιάτες είχαν άφθονο χρόνο στη διάθεσή τους, όντας απελευθερωμένοι από την ανάγκη του πλουτισμού. Δεν ασκούσαν εμπόριο μήτε ήταν απασχολημένοι με κάποιο επάγγελμα. Έτσι, περνούσαν όλο το χρόνο τους αφιερωμένοι στην εκπαίδευσή τους σύμφωνα με τα σπαρτιατικά ιδεώδη. Ο χρόνος τους μοιραζόταν ανάμεσα στη φυσική εξάσκηση, τη

[1] Ηρόδοτος 4. 77.

στρατιωτική εκπαίδευση, το κυνήγι, τα δημόσια πράγματα και τις «λέσχες», στις οποίες δεν επιτρέπονταν οι συζητήσεις για δουλειές, παρά μόνο για ό,τι θεωρείτο ευγενές[2].

Σε αυτό το απόλυτα οργανωμένο κράτος το αγόρι έμενε σπίτι του ως τα επτά του χρόνια. Ακόμη και τότε, όμως, οι γονείς τους φρόντιζαν να τα παίρνουν μαζί τους στα *φειδίτια* ή *φιλίτια,* τις κοινές τράπεζες των Σπαρτιατών. Ακούγοντας τις συζητήσεις τους πάνω σε πολιτικά θέματα, τα αγόρια ήδη εκπαιδεύονταν στον σπαρτιατικό τρόπο ζωής. Τα κορίτσια έμεναν στο σπίτι και έπαιρναν το γεύμα μαζί με τη μητέρα τους. Στα *φειδίτια* οι γονείς ήταν υποχρεωμένοι να συνεισφέρουν κάθε μήνα ένα *μέδιμνο* κριθάρι, οκτώ *χοές* οίνου, πέντε *μνας* τυρί και μισή *μνα* σύκα. Αν ήταν τόσο φτωχοί, που δεν μπορούσαν να συνεισφέρουν, τότε έχαναν τα δικαιώματά τους ως πολίτες και τα παιδιά τους δεν ήταν δυνατόν να εκπαιδευτούν στα σπαρτιατικό σύστημα. Γενικά, λοιπόν, τα σπαρτιατικά σχολεία ήταν μόνο για τους *ομοίους*[3], δηλαδή για εκείνους που μπορούσαν να πληρώσουν την εγγραφή σε είδος.

Ωστόσο, γίνονταν επίσης δεκτά και άλλα παιδιά, αρκεί κάποιος να συνεισέφερε εκ μέρους τους το απαιτούμενο τίμημα[4], προκειμένου να συνοδεύουν τα παιδιά του στο σχολείο. Ο αριθμός αυτών των σχολικών συνοδών εξαρτάτο άμεσα από το μέγεθος της συνεισφοράς σε είδος, αλλά δε γίνονταν πολίτες όταν μεγάλωναν. Η απόδοση της ιδιότητας του πολίτη γινόταν μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όταν η αξία τους ή οι υπηρεσίες ήταν τέτοιες που η πόλη-κράτος τις αναγνώριζε. Άλλοι μαθητές παρόμοιου είδους ήταν οι *μόθωνες* ή *μόθακες*[5] και οι *τρόφιμοι*[6]. Η διαφορά με τους τροφίμους βρίσκεται στο γεγονός ότι ήταν παιδιά ελεύθερων Σπαρτιατών και συνεπώς είχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα. Σε μεταγενέστερες περιόδους, στην εποχή της φθοράς του θεσμού πόλης-κράτους εξαιτίας του μεγάλου δημογραφικού προβλήματος των ελληνικών πόλεων-κρατών, όσοι απολάμβαναν της σπαρτιατικής εκπαίδευσης αποκτούσαν και πολιτικά δικαιώματα.

Μετά τα επτά τους χρόνια τα αγόρια απομακρύνονταν από το σπίτι και οργανώνονταν σε έναν ιδιαίτερα συστηματικό τρόπο εκπαίδευσης -ανάλογο με εκείνον της Κρήτης- σε *αγέλες* ή *βούες*[7]. Υποδιαιρέσεις των αγελών ήταν οι *ίλες,* οι οποίες πιθανώς είχαν δύναμη 64 αγοριών. Οι αγέλες τρέφονταν, κοιμούνταν και έπαιζαν μαζί και βρίσκονταν υπό την εποπτεία του *παιδονόμου,* ενός πολίτη που απολάμβανε του γενικού σεβασμού και κατείχε υψηλή θέση. Βοηθοί του ήταν οι *μαστιγοφόροι*[8], οι οποίοι επέβαλαν τη σκληρή πειθαρχία, για την οποία τόσο φημισμένη ήταν η σπαρτιατική κοινωνία. Ακόμη και όταν έλειπε ο παιδονόμος ή οι μαστιγοφόροι, φαίνεται πως η πειθαρχία διατηρείτο ακέραια υπό την εποπτεία του *βουαγόρα* ή *αγελάρχη,* δηλαδή του περισσότερο θαρραλέου και λογικού αγοριού σε κάθε αγέλη. Επίσης, σε κάθε σχολείο τοποθετείτο ένας νέος που είχε συμπληρώσει το 20ό έτος της ηλικίας του και ονομαζόταν *είρην* ή *ιρήν.* Εκείνος παρακολουθούσε προσεκτικά τις μάχες τους και τους χρησιμοποιούσε ως υπηρέτες στο σπίτι του για το γεύμα του. Τα μεγαλύτερα αγόρια του έφερναν ξύλα για τη φωτιά, ενώ τα μικρότερα μάζευαν λαχανικά. Βέβαια, ο μοναδικός τρόπος για να αποκτηθούν αυτές οι προμήθειες ήταν η κλοπή από τους κήπους ή τις λέσχες των ανδρών, γεγονός που αύξανε τις ικανότητες των νέων στην ανίχνευση. Αφού γευμάτιζαν όλοι

[2] Πλούταρχου, *Λυκούργος,* 25.
[3] Ξενοφώντος, *Αναβ.* iv, 6.14.
[4] Πλούταρχου, (*Αθην.* vi. 271 e).
[5] Γιοι ειλώτων που εκπαιδεύονταν μαζί με νέους Σπαρτιάτες, απελευθερώνονταν κατόπιν, αλλά δεν είχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα.
[6] Γιοι φτωχών ελεύθερων Σπαρτιατών.
[7] Πλούταρχου, *Λυκούργος,* 16. Οι νέοι αποκαλούνταν *αγελαστοί* ή *βούα*.
[8] Ξενοφώντος, *Συν. Λακ.* ii, 2.

μαζί, τότε ο *είρην* τους προέτρεπε να τραγουδήσουν και κατόπιν να συζητήσουν θέματα ηθικής ή πολιτικής.

Ο είρην, ο παιδονόμος, ή οποιοσδήποτε πρεσβύτερος ασχολείτο με την εκπαίδευση ελεύθερα και εθελοντικά. Τούτο το σύστημα, βέβαια, εξαιτίας της απλότητάς του δεν κόστιζε στην πόλη-κράτος. Επίσης, ήταν ένα σύστημα απόλυτα φυσικής εκπαίδευσης. Ο Πλούταρχος αναφέρει πως «μάθαιναν γράμματα γιατί κάτι τέτοιο ήταν χρήσιμο»[9]. Στην πραγματικότητα οι γραπτοί νόμοι ήταν πολύ λίγοι και περνούσαν από γενιά σε γενιά μέσω της προφορικής παράδοσης. Φυσικά, η ρητορική απαγορευόταν σε αντιπαράθεση με τις ελεγείες του Τυρταίου, αλλά η δύναμη του λόγου ήταν πανταχού παρούσα. Ο Πλάτωνας στον Πρωταγόρα λέγει πως «αν συζητήσεις με ένα Λάκωνα, στην αρχή σου φαίνεται απλά ηλίθιος. Ξαφνικά, σε ένα κρίσιμο σημείο, πετάει λίγα λόγια και τότε οι συνομιλητές του φαίνονται μικρά παιδιά μπροστά του»[10].

Οπωσδήποτε, το αντικείμενο της σπαρτιατικής εκπαίδευσης δεν ήταν η συσσώρευση γνώσης και η διανοητική οξύτητα, αλλά αυτό δε σημαίνει πως η Σπάρτη δεν ήταν αφ' εαυτής μια εκπαιδευτική δύναμη. Στην πραγματικότητα είναι λίγα τα όσα γνωρίζουμε, προκειμένου να έχουμε μια αντικειμενική άποψη και σε ορισμένες περιπτώσεις τα συμπεράσματά μας είναι αυθαίρετα ή αντιφατικά. Για παράδειγμα, γνωρίζουμε ότι οι Σπαρτιάτες εκτιμούσαν πολύ τον Όμηρο για το ηρωικό του ύφος, παρόλο που τρόπος ζωής που περιέγραφε ήταν Ιωνικός και όχι Δωρικός. Σύμφωνα με τον Βέρνερ Γιάγκερ στο έργο του *Παιδεία,* η πεποίθηση πως η σπαρτιατική εκπαίδευση δεν ήταν τίποτε άλλο από στρατιωτική εκπαίδευση, προήλθε από τις αφηγήσεις του Αριστοτέλη στα *Πολιτικά* και του Πλάτωνα στους *Νόμους*, όπου περιγράφει το πνεύμα του συντάγματος του Λυκούργου. Ωστόσο, είναι πολύ πιθανό τούτες οι απόψεις να είναι προϊόν των συγκυριών της εποχής της παρακμής της Σπάρτης, η οποία κυριευμένη από δίψα για δύναμη έχασε την παλιά ευνομία της, την οποία τόσο θαύμασε όλος ο ελληνικός κόσμος.

Με τη σειρά του το κρητικό σύστημα εκπαίδευσης ήταν παρόμοιο με εκείνο της Σπάρτης από πολλές απόψεις. Κατά τον ίδιο τρόπο η διδασκαλία παρεχόταν από ένα πρεσβύτερο μέλος της κοινότητας, αλλά στην Κρήτη η εκπαίδευση κόστιζε στους γονείς ακόμη λιγότερα απ ό,τι στη Σπάρτη, καθώς τα παιδιά τρέφονταν κυρίως με δημόσια έξοδα[11]. Οι γυναίκες έπαιρναν το γεύμα τους στο σπίτι, ενώ οι άνδρες σε λέσχες που αποκαλούνταν *ανδρεία*. Στα *ανδρεία* συμμετείχαν όλα τα αρσενικά της οικογένειας. Συνήθως τα αγόρια δικαιούνταν το μισό της τροφής των ενήλικων, εκτός από τα ορφανά που δικαιούνταν πλήρη μερίδα στη λέσχη του νεκρού πατέρα τους.

Στην πραγματικότητα η κρητική λέσχη είναι ένα αμάλγαμα αρκετών οικογενειών σε ένα είδος πατριάς, όλα τα αρσενικά μέλη της οποίας δειπνούσαν μαζί. Τα αγόρια τούτης της πατριάς κοιμούνταν πιθανώς μαζί σε κοιτώνες της λέσχης και σχημάτιζαν ένα ξεχωριστό σχολείο. Στα κοινά συσσίτια με την παρουσία των πρεσβύτερων ενθαρρύνονταν οι συζητήσεις γύρω από ηθικά και πολιτικά θέματα, τα οποία όφειλαν να διδαχθούν. Οι πρεσβύτεροι εξέλεγαν κάποιον να υπηρετήσει ως παιδονόμος ή επιστάτης των αγοριών της λέσχης. Κάτω από την επίβλεψή του τα αγόρια μάθαιναν γράμματα, γυμνάζονταν διαρκώς, εκπαιδεύονταν στη χρήση των όπλων -ιδιαίτερα του τόξου- και στους πολεμικούς χορούς, όπως ο χορός των Κουρητών και ο Πυρίχειος. Μάθαιναν σαν τραγούδι τους νόμους της πατρίδας τους, για να τους αποστηθίζουν, μια και η άγνοια των νόμων δε δικαιολογείτο. Ο παιάνας ήταν η κύρια μορφή τραγουδιού τους και ήταν εκπαιδευμένοι στο λιτό ύφος των Λακεδαιμονίων συναδέλφων τους.

---

[9] Πλούταρχου, *Λυκούργος,* 16.
[10] Πλάτων, *Πρωταγόρας,* 342 Ε.
[11] Αριστοτέλους, *Πολιτικά ii.* 10. 8.

Οι νεαροί Κρήτες εκπαιδεύονταν στην ατομική και την ομαδική μάχη ενάντια σε άλλες λέσχες-σχολεία. Επίσης, διδάσκονταν την αντοχή σε πολλών ειδών δυσκολίες. Χειμώνα-καλοκαίρι φορούσαν τον ίδιο κοντό χιτώνα -όπως και οι Σπαρτιάτες- και μάθαιναν να αψηφούν τη ζέστη και το κρύο, τα ορεινά μονοπάτια και τα χτυπήματα που δέχονταν στα γυμνάσια και τις μάχες. Στα σχολεία παρέμεναν ως τα δέκα επτά τους χρόνια, οπότε και γίνονταν έφηβοι με ειδική τελετή, τα *Εκδύσια.* Όπως οι νέοι της Αθήνας, έδιναν όρκο υπακοής στο κράτος και μίσους ενάντια στους εχθρούς του και κατόπιν έμπαιναν σε *αγέλες,* τις οποίες συγκέντρωναν γύρω τους πλούσιοι και διακεκριμένοι έφηβοι. Ο αριθμός των ατόμων που συγκέντρωνε μια αγέλη εξαρτάτο κυρίως από τον πλούτο και τη δημοτικότητα του νέου, γεγονός που προσδίδει στο θεσμό ένα αριστοκρατικό στοιχείο, σε αντίθεση με τη Σπάρτη.

Ο πατέρας του νεαρού αρχηγού ήταν συνήθως ο αρχηγός της αγέλης -αγελάτης- και είχε πλήρη εξουσία. Καθοδηγούσε τους νέους στο κυνήγι και τους δρόμους, δηλαδή τα γυμνάσια των εφήβων. Μάλιστα, οι Κρήτες που δεν είχαν ακόμη εισέλθει σε αγέλες εξαιρούνταν αυτών των γυμνασίων και ονομάζονταν *απόδρομοι.* Ο αρχηγός της αγέλης μάζευε τους την αγέλη όπου επιθυμούσε και είναι πολύ πιθανό πως οι νέοι έτρωγαν και κοιμούνταν στο σπίτι του προστάτη τους. Η ζωή τους περιβαλλόταν από μια πολεμική ατμόσφαιρα και θεωρούσαν πολύτιμα αγαθά τη στρατιωτική στολή και τα όπλα τους. Στις αγέλες οι νεαροί Κρήτες έμεναν ως τη μέρα του γάμου τους, οπότε επέστρεφαν στα σπίτια και τις λέσχες τους.

Από πρακτικής άποψης δεν μπορούμε να πούμε πολλά για την κρητική εκπαίδευση. Από την ημέρα που ο Ιδομενέας σαλπάρισε από την Τροία, η Κρήτη σχεδόν χάνεται από την ελληνική ιστορία. Πολύ ισχυρή για να της επιτεθούν οι γείτονές της και συνάμα πολύ αδύναμη εξαιτίας των πολλών φέουδων παρέμεινε απομονωμένη από την ηπειρωτική Ελλάδα και το αρχιπέλαγος ως το τέλος της περιόδου της ελληνικής ανεξαρτησίας.

Αθήνα και οι άλλες πόλεις της Ελλάδας

Στη Λακωνία και την Κρήτη –κυρίως αγροτικές περιοχές που στηρίζονταν στο σύστημα της γαιοκτησίας- δεν υπήρχε η ανάγκη εκπαίδευσης σε θέματα που σχετίζονταν με το εμπόριο ή τη βιοτεχνία. Θα περίμενε, λοιπόν, κανείς να ανακαλύψει πολλά τέτοια στοιχεία στους Αθηναίους ή τους Ίωνες της Μ. Ασίας. Η πραγματικότητα, όμως, ήταν εντελώς διαφορετική. Για τον Έλληνα η λέξη εκπαίδευση σήμαινε εκπαίδευση του χαρακτήρα, αρμονική ανάπτυξη του σώματος, του νου και της φαντασίας και συνεπώς κάθε είδους τεχνική εκπαίδευση αποκλειόταν από τα ελληνικά σχολεία ως βάναυσος. Ο Ηρόδοτος ισχυρίζεται πως απέκτησαν αυτή την άποψη από τους λαούς που τους περιέβαλαν[12]. Με τη σειρά του ο Πλάτωνας θεωρεί τον έμπορο ή τον τεχνίτη ακατάλληλο ως ενεργό πολίτη[13], όπως και ο Αριστοτέλης[14], ο οποίος θεωρεί ανάξιο ό,τι παρεμβάλλεται στη σωματική ή τη διανοητική ανάπτυξη.

Πώς, λοιπόν, διδάσκονταν οι τέχνες και το εμπόριο στην αρχαία Ελλάδα; Από τις μαρτυρίες που διαθέτουμε[15], οι τέχνες ή το εμπόριο ήταν κυρίως κληρονομική ενασχόληση. «Οι γιοι των τεχνιτών μαθαίνουν την τέχνη του πατέρα τους, όσο μπορούν οι πατέρες και οι όμοιοί τους να τη διδάξουν». Στη *Δημοκρατία*[16] ο Πλάτων αναφέρει πως οι *παίδες,* των κεραμιστών -μια λέξη που περιλαμβάνει τους γιους και τους μαθητευόμενους- είναι στην πραγματικότητα υπηρέτες και βοηθοί για μακρύ χρονικό διάστημα, πριν τους επιτραπεί να φτιάξουν το δικό τους

---

[12] Ηρόδοτος, 2.167.
[13] Πλάτων, *Νόμοι,* 846 D.
[14] Αριστοτέλους, *Πολιτικά,* viii, 2. 4.
[15] Πλάτων, *Πρωταγόρας,* 328, A.
[16] Πλάτων, *Δημοκρατία,* 476, A.

κεραμικό. Οι μαθητές ενός γιατρού που ονομαζόταν Πιτταλός αναφέρονται από τον Αριστοφάνη[17], ενώ ο κωμωδιογράφος Σωσίπατρος βάζει έναν μάγειρα να λέει πως οι μαθητές του πρέπει να γνωρίζουν αστρολογία, αρχιτεκτονική και στρατηγική, πριν έρθουν να μαθητεύσουν δίπλα του. Με τη σειρά του ο Σόλων, προκειμένου να ενθαρρύνει τους αθηναίους τεχνίτες, έλεγε πως «ο πατέρας που δε δίδαξε το γιο του κάποια τέχνη, δεν μπορεί να απαιτεί βοήθεια στα γεράματά του»[18].

Υπήρχε, λοιπόν, ένα σύστημα μεταβίβασης της γνώσης, σε ό,τι αφορούσε το εμπόριο και τις τέχνες, αλλά η γενική άποψη ήταν πως: «η τεχνική καθοδήγηση και όλη η διδασκαλία που αποβλέπει στην οικονομική απολαβή είναι χυδαία και δε δικαιούται το όνομα της εκπαίδευσης. Η αληθινή εκπαίδευση στοχεύει αποκλειστικά στην αρετή, η οποία ωθεί το παιδί να είναι καλός πολίτης, ικανός να κυβερνήσει και να υπακούσει»[19]. Έτσι, οι Σπαρτιάτες και οι Κρήτες δεν ήταν μόνοι. Είχαν την υποστήριξη όλης της Ελλάδας στην απόφασή τους να εξορίσουν από τα σχολεία τους κάθε ιδέα τεχνικής ή επαγγελματικής εκπαίδευσης.

Παρόλα αυτά η εκπαίδευση και πάλι έμεινε μισή, συγκρινόμενη με τα δεδομένα των σύγχρονων κοινωνιών. Και τούτο γιατί απευθυνόταν μόνο στα αγόρια της οικογένειας. Οι γυναίκες ζούσαν περίπου σε καθεστώς ανατολίτικου περιορισμού, εκτός ίσως από τη Χίο, τη Λοκρίδα, την Κρήτη και φυσικά τη Σπάρτη. Σύμφωνα με τον Περικλή δια στόματος Θουκυδίδη[20], η Αθηναία μητέρα οφείλει να ζει τόσο αποσυρμένη ζωή, ώστε το όνομά της να μην ακούγεται ανάμεσα στους άνδρες, είτε για καλό ή για κακό. Ο Πλάτων είναι ο πρώτος που ενδιαφέρεται για την εκπαίδευση των γυναικών, τις συζύγους των φυλάκων της κοινότητας. Στην πραγματικότητα τις θεωρεί όχι μόνον συζύγους αλλά και φύλακες[21]. Θεωρεί πως οι γυναίκες των φυλάκων είναι ικανές για δημιουργική συνεισφορά στο κτίσιμο της κοινότητας, αλλά δεν περιμένει πως αυτό θα το κάνουν μέσω της οικογενειακής ζωής. Με αυτόν τον τρόπο αντιτίθεται στην επικρατούσα άποψη πως οι γυναίκες είναι μόνο για να κάνουν παιδιά και να φροντίζουν το νοικοκυριό τους. Παραδέχεται πως διαθέτουν λιγότερη σωματική ρώμη, αλλά αυτό δεν μπορεί να τις εμποδίσει από το να μοιράζονται τα καθήκοντα των φυλάκων. Αν, λοιπόν, είναι ικανές να κάνουν την ίδια δουλειά, τότε δικαιούνται τροφής και παιδείας. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο πρέπει να εκπαιδεύονται στη μουσική, τη γυμναστική και τον πόλεμο, όπως ακριβώς οι άνδρες.

Τούτη η άποψη είναι στην πραγματικότητα μια επαναστατική ανανέωση, που πιθανώς ξεσήκωσε πολύ γέλιο στην εποχή της. Είναι δυνατόν οι γυναίκες να γυμνάζονται γυμνές στην παλαίστρα, όταν μάλιστα σύμφωνα με τα λόγια του Ηρόδοτου η γυναίκα χάνει τη σεμνότητά της μαζί με τα ρούχα της[22]; Όμως ο Πλάτων δε θεωρεί πως κινδυνεύει η ηθική από τους κανόνες που θέτει. Σκέπτεται πως ήταν οι βάρβαροι εκείνοι που επέβαλαν τη άποψη ότι η γύμνια είναι ατιμωτική ακόμη και για τους άνδρες, επηρεάζοντας τους Έλληνες της Μ. Ασίας. Η άποψή του συμβολίζει τις γενικότερες κοινωνικές αλλαγές του 4ου αιώνα, μια εποχή κατά την οποία οι καλλιτέχνες άρχισαν να απεικονίζουν τη γυναίκα γυμνή. Από την άλλη οι γυναίκες είναι επιτυχημένες στην ιατρική και τη μουσική. Γιατί όχι, λοιπόν, και στα αθλητικά ή το χειρισμό των όπλων; Επιπλέον, ο αυξανόμενος αριθμός των γυναικείων ρόλων στην τραγωδία δείχνει πως η γυναίκα σε αυτή την εποχή ανακαλύπτεται ως ανθρώπινο ον και πως συζητείται πλέον δημόσια το δικαίωμά της στην εκπαίδευση. Ο Πλάτων προσθέτει μερικές σπαρτιατικές

[17] Αριστοφάνους, *Αχαρνής,* 1032.
[18] Πλούταρχου, *Σόλων,* 22.
[19] Πλάτων, *Νόμοι,* 643 Ε.
[20] Θουκυδίδης, ii, 45. 4.
[21] Πλάτων, *Δημοκρατία,* 540 D.
[22] Στο ίδιο, 443, Ε5.

πινελιές στο σχέδιό του. Αν, όμως, αφαιρεθούν ορισμένα από τα εξωτερικά χαρακτηριστικά, αυτό που μένει είναι ένα σύγχρονο πρόγραμμα για την εκπαίδευση των γυναικών. Ας κλείσουμε εδώ, όμως, αυτό το θέμα, που οπωσδήποτε δικαιούται γενικότερης ανάλυσης και ερμηνείας, γιατί ερμηνεύει σκοτεινές πτυχές ενός λαμπρού κατά τα άλλα πολιτισμού, επηρεασμένου ωστόσο σαφώς από το μύθο της πατριαρχίας και ας επιστρέψουμε στην προσπάθειά μας να καταγράψουμε -έστω και συνοπτικά- την εκπαίδευση στην υπόλοιπη Ελλάδα.

Θα δούμε τώρα πώς ήταν διαρθρωμένη η παιδεία στην Αθήνα και τις άλλες πόλεις. Το σύνηθες σύστημα της πρωτοβάθμιας -θα μπορούσαμε να πούμε- εκπαίδευσης στην Αθήνα είναι ευθύνη των *γραμματιστών,* των *κιθαριστών* και των *παιδοτρίβων.* Οι γραμματιστές δίδασκαν γραφή, ανάγνωση και στοιχεία αριθμητικής και δίδασκαν τους μαθητές τους να διαβάζουν και να μαθαίνουν από στήθους τους μεγάλους ποιητές -Όμηρο Ησίοδο κ.α. Οι κιθαριστές με τη σειρά τους δίδασκαν τα αγόρια πώς να παίζουν την επτάχορδη λύρα και να τραγουδούν τα έργα των λυρικών ποιητών. Οι παιδοτρίβες φρόντιζαν για τη φυσική τους ανάπτυξη με τρόπο επιστημονικό. Τους δίδασκαν την πάλη, το παγκράτιο, την πυγμαχία, το τρέξιμο, τη ρίψη του δίσκου, το άλμα και ποικίλες άλλες ασκήσεις στην παλαίστρα. Σε αυτό το τριπλό σύστημα ενίοτε προστίθετο και το σχέδιο ή η ζωγραφική[23], ειδικότερα από τα τέλη του 4ου ΠΚΕ αιώνα. Ωστόσο, το σύνηθες σύστημα εκπαίδευσης περιελάμβανε λογοτεχνία, μουσική και αθλητικά.

Ποιό απ’ όλα διδασκόταν πρώτο; Μάλλον διδάσκονταν όλα ταυτόχρονα, αν και η φυσική εκπαίδευση σε απλουστευμένη μορφή ήταν η πρώτη ενασχόληση των αγοριών από το 6ο έτος της ηλικίας τους. Για τις πιο περίπλοκες ασκήσεις και τεχνικές έπρεπε να περιμένουν τουλάχιστον ως τα δώδεκα. Ωστόσο, τόσο ο Πλάτωνας όσο και ο Αριστοτέλης επιμένουν πως η φυσική προετοιμασία πρέπει να ξεκινά αρκετά χρόνια πριν από κάθε είδους διανοητική εκπαίδευση. Την κύρια ευθύνη για τη σειρά προετοιμασίας και τη διευθέτηση τέτοιων θεμάτων είχε ο *παιδαγωγός* της οικογένειας, ο οποίος ανήκε στο υπηρετικό προσωπικό.

Σε παλαιότερες εποχές τούτη η πρωτοβάθμια εκπαίδευση διαρκούσε ως τα δέκα οκτώ. Αλλά προς το τέλος του 5ου αιώνα δημιουργήθηκε ένα δευτεροβάθμιο σύστημα εκπαίδευσης. Η πιο σημαντική μαρτυρία έρχεται από τον Πλάτωνα, ο οποίος περιγράφει στη *Δημοκρατία* ένα σύστημα μαθητείας στα μαθηματικά λίγο πριν την εφηβεία. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη[24] εφαρμοζόταν τρία χρόνια πριν την εφηβεία, αν και στην πραγματικότητα η παρακολούθηση των μαθημάτων δεν ήταν αυστηρά καθορισμένη. Ενίοτε οι γιοι των φτωχών ολοκλήρωναν γρήγορα το πρόγραμμα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ οι γόνοι των πλουσίων την καθυστερούσαν όσο ήθελαν, γεγονός που ο Ξενοφών θεωρεί απαξιωτικό για την αθηναϊκή εκπαίδευση[25].

Μετά τα δέκα οκτώ οι νεαροί Αθηναίοι προχωρούσαν στην πολεμική τους εκπαίδευση. Τον πρώτο χρόνο αυτής της εκπαίδευσης τον περνούσαν στην Αθήνα και τον δεύτερο σε φρούρια των συνόρων και σε στρατόπεδα. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου μάλλον διέθεταν λίγο χρόνο για διανοητικές ενασχολήσεις. Ωστόσο, όταν κατέρρευσε η στρατιωτική δύναμη των Αθηνών υπό την μακεδονική κυριαρχία, τα στρατιωτικά καθήκοντα των εφήβων έγιναν εθελοντικά και η εκπαίδευσή τους αντικαταστάθηκε από μαθήματα φιλοσοφίας και λογοτεχνίας. Το στρατιωτικό σύστημα έγινε Πανεπιστήμιο, το οποίο παρακολουθούσαν λίγοι εύποροι νέοι ή πλούσιοι ξένοι. Ως πρόδρομος του πρώτου πανεπιστημίου, η δίχρονη

[23] Αριστοτέλους, *Πολιτικά,* viii, 3. 1.
[24] Στο ίδιο, viii, 4. 9.
[25] Ξενοφώντος, *Συν. Λακ.,* iii.

εκπαίδευση των εφήβων δικαιούται τον τίτλο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, παρόλο που ως τον 3ο αιώνα παρείχε μόνο στρατιωτική εκπαίδευση.

Η αθηναϊκή εκπαίδευση, όπως και η εκπαίδευση των άλλων πόλεων, διαιρείται σε τρία στάδια: Το Πρωτοβάθμιο, από τα έξι ως τα δέκα τέσσερα, το Δευτεροβάθμιο από τα δέκα τέσσερα έως τα δέκα οκτώ και το τριτοβάθμιο από τα δέκα οκτώ έως τα είκοσι. Από τα τρία στάδια το τρίτο μόνο ήταν υποχρεωτικό και το παρείχε η πόλη-κράτος. Το δεύτερο ήταν εντελώς προαιρετικό και μάλλον για τους εύπορους. Από το πρωτοβάθμιο τα γράμματα ήταν μάλλον δια νόμου υποχρεωτικά, όπως φαίνεται από έναν παλιό νόμο που αποδίδεται στο Σόλωνα[26][26] και ο οποίος αναφέρει πως το παιδί πρέπει να διδάσκεται γράμματα και κολύμπι. Μετά από αυτό οι φτωχοί μπορούν να στρέψουν την προσοχή τους στη γεωργία και το εμπόριο, ενώ οι πλουσιότεροι στη μουσική, την ιππασία, τη γυμναστική, το κυνήγι και τη φιλοσοφία.

Συμπέρασμα

Φαίνεται από τα παραπάνω πως η παιδεία των αρχαίων Ελλήνων στην πλήρη μορφή της υπήρξε προνόμιο των εύπορων τάξεων, κάτι που αδιάκριτα συμβαίνει ως τη σύγχρονη εποχή μας με συγκαλυμμένο ή απροκάλυπτο τρόπο. Ωστόσο, είναι φανερό πως ο στόχος της εκπαίδευσης στην ελληνική αρχαιότητα θεωρητικά και πρακτικά ήταν η παραγωγή του καλύτερου δυνατού πολίτη και όχι ο πλουτισμός –σε αντιστροφή προς τη σύγχρονη πραγματικότητα. Αναζητούσε το καλό της κοινότητας και όχι το καλό του ατόμου. Βέβαια οι μέθοδοι και τα υλικά της μαθητείας διέφεραν από περιοχή σε περιοχή, όμως το ζητούμενο ήταν το ίδιο, η εκπαίδευση του χαρακτήρα, κάτι που οι Έλληνες γονείς ζητούσαν επίμονα από τους διευθυντές των σχολείων.

Επίσης σημαντική -αν και όχι στην περίπτωση της Σπάρτης ή της Κρήτης, όπου το ιδανικό ζητούμενο ήταν η ανδρεία, η τόλμη, η στρατιωτική μαθητεία και η διακυβέρνηση- ήταν η αναζήτηση της αισθητικής και της φαντασίας, μέσω της τέχνης και της μουσικής. Τούτο γινόταν μέσω της εξατομίκευσης και της απομάκρυνσης του παιδιού από τις επιρροές της οικογένειας. Τόσο ο νεαρός Σπαρτιάτης όσο και ο νεαρός Αθηναίος ή Εφέσιος από τα έξι μόλις χρόνια του περνούσε όλη την ημέρα του μακριά από το σπίτι, με τη συντροφιά των συνομηλίκων του στην παλαίστρα ή τους δρόμους. Μάθαινε να ξεκόβει από την οικογένειά του και να σχετίζεται με τους αυριανούς συμπολίτες του. Αναμφίβολα έχανε πολλά από αυτό το σύστημα, αλλά έτσι εξασφαλιζόταν η ενότητα και η συνέχεια της πόλης-κράτους. Όλα εξασφάλιζαν πως το παιδί θα συνειδητοποιούσε ότι είναι μέλος μιας κοινότητας, για την ευτυχία και την ευημερία της οποίας η προσωπική τους επιθυμία ή ευχαρίστηση έπρεπε να υποτάσσεται. Με αυτόν τον τρόπο αναπτύχθηκε και έμεινε στην ιστορική μνήμη η αίσθηση της αυτοθυσίας για χάρη της πολιτείας ή της κοινότητας. Τώρα στο χέρι μας είναι να συγκρίνουμε τα αποτελέσματα της παιδείας στο παρελθόν με τα αποτελέσματα της παιδείας στο παρόν. Στο χέρι μας είναι να εξάγουμε συμπεράσματα, για το πού μας οδηγεί αλάθητα η παρούσα νοοτροπία μας σε εκπαιδευτικά θέματα. Και όλα αυτά γιατί η μελέτη του παρελθόντος δεν είναι αυτοσκοπός ή ξερή επιστημονική έρευνα. Είναι η μελέτη ενός παραδείγματος, με την αυστηρά επιστημονική έννοια, που μπορεί να μας δείξει τον δρόμο για την ατομική και συλλογική ολοκλήρωση.

Βιβλιογραφία-Πηγές

Dittenberg, W. *De Ephebis Atticis Dissertatio,* Dieterich, (Gottingen, 1863).
Muller, K.O. *Dorians,* (Oxford, 1830).
Jaeger, W**.** *Paideia, The Ideals of Greek Culture,* Oxford University Press, (Oxford, 1945).

[26] Διάφοροι συγγραφείς, *Leges Atticae,* ii, 4.

Wilkins, A. S. *National Education in Greece,* Cambridge, (London, 1873).
Mahaffy, J.P. *Old Greek Education,* Kegan Paul, (1883).
Freeman, K.J. *Schools of Hellas, MacMillan and Co,* (London, 1908).
Godley A. D. (trans), *Herodotus,* Cambridge, Harvard University Press, (1920).
Plato. *Platonis Opera,* (ed. John Burnet), Oxford University Press, (1903).
Plutarch**.** *Plutarch's Lives,* (trans Bernadotte Perrin), Cambridge, MA, Harvard University Press, William Heinemann Ltd. (London, 1914).
Xenophon. *Xenophontis opera omnia,* Vol. 1, Oxford, Clarendon Press, (1900, repr.1968).
Aristotle. *Aristotle in 23 Volumes,* Vol. 21, (trans. H. Rackham), Cambridge, MA, Harvard University Press, William Heinemann Ltd. (London, 1944).
Aristophanes. *Aristophanes Comoediae,* Vol. 2. (ed. F.W. Hall and W.M. Geldart), Clarendon Press, (Oxford, 1907).
Thucydides, *Historiae in two volumes,* Oxford University Press, (Oxford, 1942).

ARCHIVE ISSN 2654-2366 EBE/NLG